

Horst Dippong

Univerza v Hamburgu

UDK 811.163.6'367.626

Tehnika oziralne zveze in oziralni zaimki*

Menim, da naj bi vsaka skladenjska teorija, tudi zgolj opisna, morala razložiti, zakaj se besede nahajajo v nekem redu, zakaj imamo besedilo in ne samo besed ter zakaj razumemo besedilo.

Moj odgovor bi bil, da so besede povezane s pomočjo vezniških tehnik. Zato, ker uporabljam nekatere pojme drugače, kot jih razume slovenska jezikoslovna tradicija, bi rad na začetku na kratko razložil paradigmatične osnove, iz katerih izhajam.

Skladenjski model, ki ga v nadaljevanju na kratko predstavljam, je nastal kot raziskovalni projekt v slavističnem seminarju Univerze v Hamburgu pod vodstvom Volkmarja Lehmana ob sodelovanju avtorja prispevka v letih 1994–1997. Naloga projekta je bila razviti tehniko skladenjskega opisa, ki bi jo lahko uporabljali tudi na osnovni stopnji pouka tujega jezika, v našem primeru Nemcev, ki se učijo ruščino.¹ Našemu modelu je najbližji model Smisel ↔ Tekst (MST) Igorja Mel'čuka. Od njega se razlikuje predvsem po tem, da naš model teži k večji preprostosti. V smislu razlikovanja med opisno (*descriptive*) in razlagalno (*explanatory*) adekvatnostjo, ki ju je uvedel Chomsky, se naš model omejuje samo na opisno. Z njim opisujemo površino stavkov. Kadar želimo pogledati globlje, se naslonimo na druge modele, kot so formalizem generativne slovnice ali Mel'čukov MST. Za najsplošnejše izhodišče mi služi trditev, da je človeški jezik v smislu pojma *language* Saussurja ali *language competence* Chomskega sestavljen iz dveh komponent: celote kognitivnih konceptov o stvarnosti in zvez med njimi, tj. leksike I, ter celote tehnik, s pomočjo katerih nastajajo kompleksnejši kognitivni koncepti. Ti dve komponenti se v jeziku v smislu Saussurjevega pojma *langue* uresničujeta kot besednjak (leksika II) in skladnja. Drugi jezikovni podsistemi, kot npr. oblikoslovje, imajo zgolj sekundarni značaj za širitev možnosti besednjaka in/ali skladnje. Posledica tega je, da so, če opredelimo status besede kot enoto besednjaka, bistvenega pomena (a) semantične lastnosti, (b) (mogoči) položaji besede v stavku (npr. stavčni členi), (c) preostale skladenjske funkcije besede ter šele na zadnjem mestu (d) morfološke oznake besede (npr. tip sklanjatve).

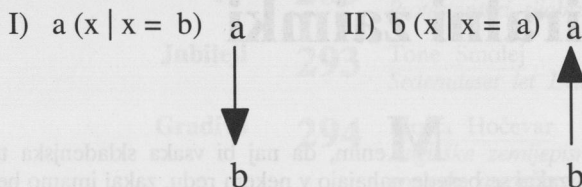
Za samo teoretično izhodišče skladenjskega modela pa mi služi trditev, da je skladnja (predvsem) »skladanje«^{*} avtosemantičnih besednih oblik. Dve obliki sta povezani pod pogojem, da ima vsaj ena od njiju sposobnost, da si podredi obliko druge besede (tj. podreditve) ali pa samo sebe podredi drugi obliki (tj. samopodreditve). Kot opisni skladenjski model predstavlja ta model različico

* Prispevek je nastal na pobudo lektorice Simone Kranjc med XXXIV. SSJLK (1998). Za njen pouk bi se ji na tem mestu rad zahvalil. Prav tako se zahvaljujem prof. Eriki Kržišnik ter ostalim udeležencem jezikoslovnega simpozija za kritične pripombe. Zahvala velja tudi Eckhardu Grothu in Moniki Pemič z Univerze v Hamburgu za njune pripombe v razširjeni verziji, Moniki Pemič tudi za pomoč pri prevodu prispevka v slovenščino.

¹ Natančneje glej Lehmann, Dippong, 1998.

odvisnostne skladnje (*dependency syntax*). Obe sposobnosti besed 'tako podreditev kot samopodreditev' sta odvisni od praznega mesta v leksikalnem opisu besede.

Obstoj praznih mest je pogoj za povezavo dveh besed med seboj. Prazno mesto besed kot enoto besednjaka imenujemo spremenljivka x besede a , v izvajanju označimo z $a(x)$, konkretno obliko b tega x (uresničevanje v stavku) pa z $a(x | x = b)$. Spremenljivka besede ima vedno semantično vlogo.² Odgovorna je za povezave, vendar sama po sebi nima lastne smeri povezave (podreditev $\downarrow$ ali samopodreditev $\uparrow$). Hierarhično višjo obliko³ imenujemo glavo zveze (angl. *head*), drugi del pa argument (angl. *argument* ali *modifier*). To pomeni, da se spremenljivka v stavku lahko uresničuje kot argument (primer I) ali pa glava (primer II)⁴ povezave.

Ta vezniška tehnika — leksikalna tehnika — je najpomembnejša, ne pa tudi edina. Obstaja položaj, ko obe besedi nimata spremenljivk za izražanje semantične vloge ali pa je 'a' beseda brez nje in 'b' poved. S tem se bom ukvarjal v nadaljevanju.⁵

1 Oziralna tehnika in druge tehnike tvorjenja povedi

Imamo dve tehniki, ki se ju lahko uporablja poljubno, in sicer a) leksikalno ter b) konjunkcionalno in prepozicionalno.

V leksikalni tehniki ima beseda ali besedna oblika (n. *Wortform*, r. *slovoforma*) spremenljivke, npr. *brati* (x, y); *Churchillov* (x), *ljubiti* (x, y); x in y sta spremenljivki leksemov *brati*, *Churchillov* oz. *ljubiti*. Uresničevanje teh spremenljivk kot konkretnih (besednih) argumentov ali glav v konkretnih stavkih je skladenjsko povezano s konkretnimi besednimi oblikami *brati*: *sem bral*, *Churchillov*: *Churchillovo*, *ljubiti*: *ljubi* itn. Primera:

(1) Tone _{x} je bral Churchillovo avtobiografijo,

(2) Tone _{x} je bral, (da) Romeo ljubi, Julijo

lahko grafično prikažemo:⁶

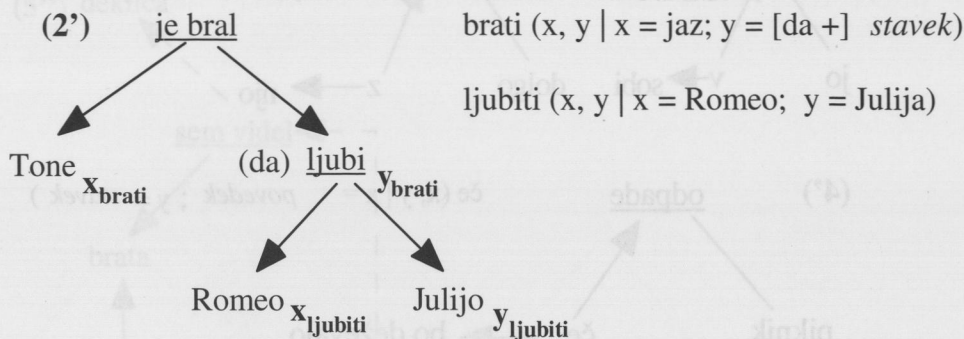
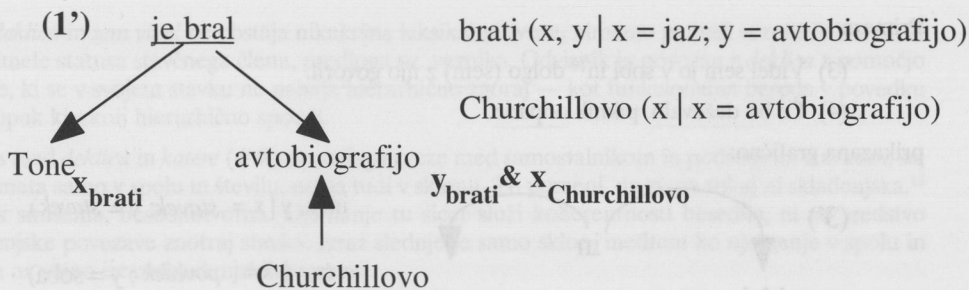
² Ta vloga se v strokovni literaturi različno označuje. Eden izmed prvih, ki so jo opisali, je bil Charles Fillmore, imenoval jo je globinski sklon (*deep case*).

³ V našem modelu lahko kot najvišji stavčni člen nastopa samo povedek. Osebek ali natančneje besedna oblika, iz katere je sestavljen osebek, je podrejen povedku oziroma besedni obliki, iz katere je sestavljen. V primeru *Študentka bere* opišemo *bere* kot *bere* ($x / x = \text{študentka}$). Prilastek ali natančneje besedna oblika, iz katere je sestavljen, je povezan s samostalnikom. V primeru *mlada študentka* (*bere*) opišemo *mlada* kot *mlada* ($x / x = \text{študentka}$). Zato ker je *študentka* povezana z *bere*, *mlada* pa ne, je *študentka* višja oblika kot *mlada* in povezava med *študentka* in *mlada* se pokaže kot samopodreditev besede *mlada*. S črkami x, y, z so poimenovane spremenljivke.

⁴ To je običajen položaj pri pridevniki in prislovih.

⁵ Seveda obstajajo še drugi skladenjski pojavi, kot je npr. priredje, ki ga tu ne bom obravnaval.

⁶ »avtobiografijo_ybrati & xChurchillovo« beri: »besedna oblika *avtobiografijo* uresničuje y-spremenljivko besede *brati* in istočasno (>&) x-spremenljivko besedne oblike *Churchillovo*« ali: »besedna oblika *avtobiografijo* je y-argument besede *brati* in istočasno (>&) x-glava besedne oblike *Churchillovo*«.

V zgornjih primerih so vse zveze med besednimi oblikami leksikalne. V tem preprostem skladenjskem modelu smer povezave — katera beseda povezuje (podredno ali samopodredno) katero — ni pomembna. Pomembno je samo, da zveza *je*. Leksikalna tehnika zveze je poljubna zato, ker jo lahko uporabljamo tako za zvezo med besedami (1) kot tudi za zvezo med besedo in stavkom (2).⁷

Enako velja tudi za konjunkcionalno in prepozicionalno tehniko, za katero je značilna uporaba predlogov in veznikov, t. j. besednih vrst, katerih bistvo je v vezniški funkciji.⁸ V primeru povezave stavkov se omejuje samo na veznike.⁹ Besede z vezniško funkcijo imajo lahko še dodatne semantične funkcije, npr. kot krajevni ali časovni predlogi, vendar v nobenem primeru ne nastopajo kot stavčni členi.

⁷ V slovenski slovnični tradiciji se pogosto razlikujeta medbesedni (tip 1) in medstavčni veznik. Za medstavčne veznike v našem modelu veljajo samo priredni vezniki kot v primeru 3. Podredni vezniki *da*, *če* itn. povezujejo podredni odvisnik z eno besedo nadrednega stavka, ne pa s stavkom. Odvisnik v primeru 2 je predmetni odvisnik, zato ker uresničuje y-argument besede *brati*. Ker že obstaja povezava med *brati* in stavkom s pomočjo leksikalne tehnike, uporaba veznika ni nujna in je zato v mnogih položajih bolj svobodna. Veznik tukaj nakazuje povezavo, ki obstaja tudi brez njega. Če obstaja povezava samo s pomočjo veznika — kot v primeru 4 —, je veznik obvezen.

⁸ Za razliko od pojma 'vezniške besede' v slovenski tradiciji uporabljam tu pojem 'vezniške besede' v smislu 'besede raznih besednih vrst z nalogo povezave avtosemantičnih besed med seboj ali avtosemantične besede s stavkom'. Očitno je, da se vezniki in predlogi razlikujejo glede na semantične in druge lastnosti (npr. ali ima vpliv na sklon povezujočih oblik ali ne). Toda ujemajo se v dveh pomembnih faktorjih. V nobenem položaju niso stavčni členi (tj. nikoli niso avtosemantični) in v vsakem položaju so odgovorni za to, da obstaja povezava med avtosemantičnimi besedami, ki brez njih morda ne bi obstajala. To seveda tudi pomeni, da ima pojem *vezniške besede* drugi status kot pojma *veznik* ali *predlog*. Če rečemo, da ima beseda vezniško funkcijo (je vezniška beseda), še nismo opredelili, kateri besedni vrsti pripada, veznikom, predlogom ali morda kateri drugi.

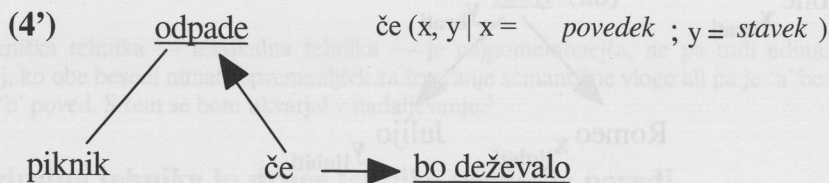
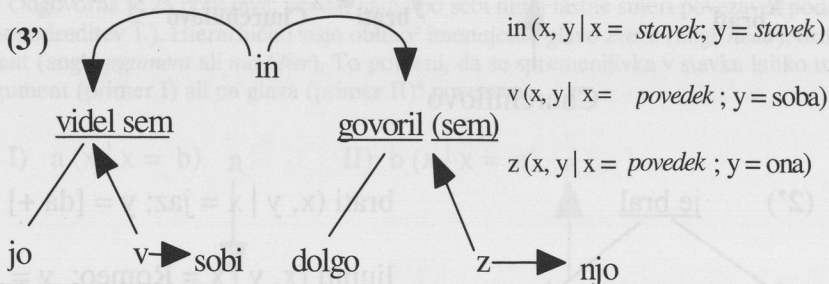
⁹ Tako razlikovanje predlogov od veznikov kakor tudi njihovo razlikovanje od drugih besednih vrst (v primeru veznikov posebno od členov, v primeru predlogov od prislovov) je včasih zelo težak problem, ki se ga tu ne bom podrobno loteval. O klasifikaciji besede *ki* bom govoril v nadaljevanju.

Primeri

(3) Videl sem jo v sobi in¹⁰ dolgo (sem) z njo govoril.

(4) Če bo deževalo, piknik odpade.

prikazana grafično:

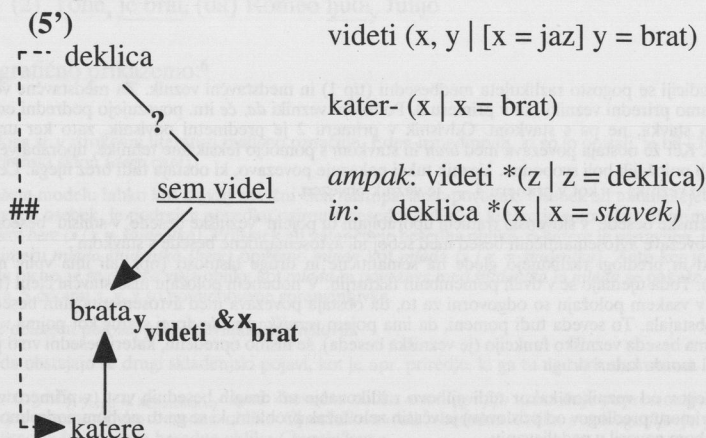

Vse zveze, označene s puščicami, obstajajo zaradi vezniških besed. V nekaterih primerih določena beseda zahteva posebno vezniško besedo, npr. »Tone je bral o Cankarju; Tone je bral, da Romeo ljubi Julijo«. V takšnih primerih je leksikalna tehnika zveze odločilna. Leksikalna tehnika prevladuje nad drugimi tehnikami.

Od zgornjih dveh tehnik se v osnovi razlikuje oziralna tehnika. Oziralne besede so stavčni členi v stavku in hkrati vežejo svoj stavek kot celoto navzgor:¹¹

(5) ... deklica, katere brata sem videl, ...

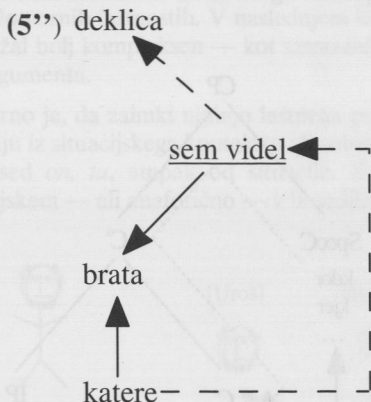
Grafično prikazano:

Med *deklica* in *sem videl* ne obstaja nikakršna leksikalna zveza, nimamo pa tudi vezniških besed, ki ne bi imele statusa stavčnega člena, predloga oz. veznika. Odvisnik je povezan z *deklica* s pomočjo besede, ki se v svojem stavku ne nahaja hierarhično zgoraj — kot funkcionalna beseda v povedku —, ampak kjerkoli hierarhično spodaj.

Odnos med *deklica* in *katere* (##) ne razlaga zveze med samostalnikom in podrednim stavkom, saj se ujema samo v spolu in številu, ne pa tudi v sklonu. To pomeni, da zveza tukaj ni skladenjska,¹² ampak smiselna, besedilotvorna. Ujemanje tu sicer služi koherentnosti besedila, ni pa sredstvo skladenjske povezave znotraj stavka. Izraz slednje je samo sklon, medtem ko ujemanje v spolu in številu ni nujno izraz skladenjskih razmerij.

Zato lahko opišemo (5) kot (5''):

Oziralna beseda ima dvojno funkcijo: je »običajni« samostalnik, pridevnik ali prislov in v tej lastnosti je v svojem stavku »običajni« stavčni člen. Hkrati je odgovorna za to, da je ves stavek povezan z nadrednim samostalnikom. Ti dve lastnosti se razlikujeta druga od druge. Zveza med *katere* in *brata* je običajna leksikalna zveza, medtem ko zveza med *deklica* in odvisnikom ni leksikalna zveza niti zveza, pri kateri bi nastopale sinsemantične vezniške besede. Osnova takšne zveze je sposobnost povezovanja, ki jo imajo avtosemantične oziralne besede. Jasno je, da se oziralna tehnika razlikuje od drugih, »standardnih« tehnik. In jasno je tudi, da zveza oziralne tehnike obstaja zaradi posebne lastnosti oziralnih besed. Toda ta lastnost je še nejasna. Skušali jo bomo pojasniti z novim pogledom na sistem oziralnih besed, ki temelji na kompleksnejši teoriji skladnje.¹³

2 Sistem oziralnih besed v slovenščini

Zdi se, da ima slovenščina posebej zanimiv sistem oziralnih *zaimkov*. Po mojem mnenju ima zanimiv sistem oziralnih *besed* — avtosemantičnih besed z zmožnostjo povezovanja —, toda samo *en* oziralni *zaimek*,¹⁴ to je *kater-* v polni obliki in *ki* (*ki ga*, *ki mu* ...) v kratki.

¹⁰ Problem, ali gre tukaj za zvezo s stavkom ali za zvezo med konkretnimi besedami, puščam ob strani.

¹¹ Stavke in povedi obravnavam kot hierarhično organizirane. Hierarhično *najvišji* je povedek stavka, osebek je *višji* od prilastka zato, ker je vezan neposredno na povedek, prilastek pa le posredno itn. Pravimo, da se konstituent nahaja *zgoraj* ali *spodaj* v hierarhični strukturi stavki in da se odvisnik veže *navzgor* na eno izmed besed glavnega stavka itn.

¹² Strinjam se z mnenjem I. Melčuka. Glej Melčuk, 1988: 25–26.

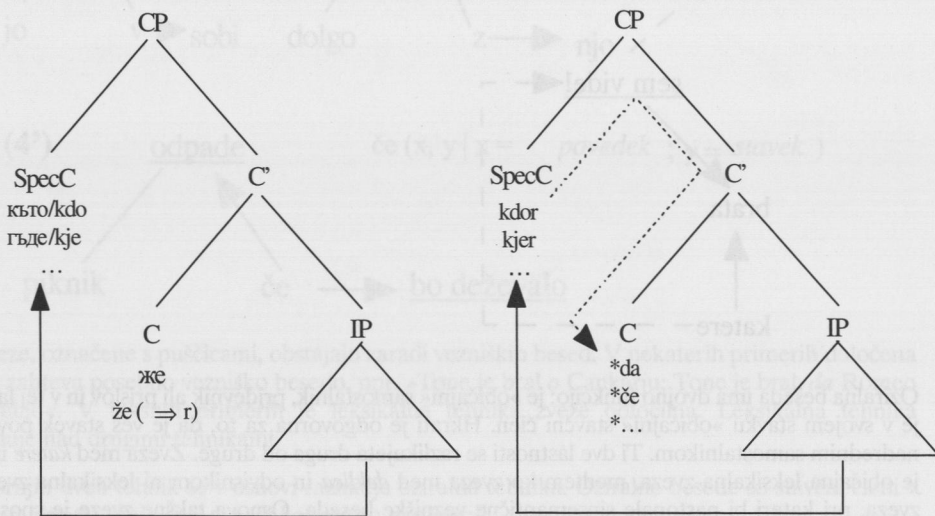
¹³ Ta posebnost oziralne tehnike — dvojna funkcija oziralnih besed in lastnost, da sta vezani ne besedi, ampak stavek in beseda — odpira vrsto vprašanj, ki jih v tem članku puščam ob strani.

¹⁴ Kot že omenjeno, govorim tu samo o samostalniških oziralnih besedah. *Kakršen* kot tudi *kadar*, *kjer* itn. bi lahko klasificirali kot oziralne pridevnike in prislove, ne pa kot oziralne pridevniške in prislovne *zaimke*.

V nadaljevanju bom pokazal, zakaj mislim, da *kdor* ni zaimek, temveč samostalnik. Nato bom razložil, zakaj mislim, da lahko opisujemo *ki* kot veznik in kot oziralni zaimek, ter zakaj dajem prednost drugemu opisu. Nazadnje bom prikazal — ob domnevi, da je *ki* zaimek in ne veznik — *ki* in *kater-* kot samo en zaimek.

2.1 Zakaj je *kdor* oziralna (vezniška, povezujoča) beseda?

V znanstveni literaturi¹⁵ je nesporno, da je *kdor* etimološko spoj dveh besed: vprašalnega zaimka *kdo* in praslovanskega veznika *že*, katerega refleks lahko vidimo v *-r*. Zaradi tega *-r* lahko *kdor* uporabljamo kot vezniško besedo. Morfem *-r* vloži v leksikalni potencial besede funkcijo veznika, ki se mu podreajo stavki. Istočasna raba druge vezniške besede skupaj z *kdor* se zdi izključena. Če uporabljamo formalizem generativne slovnice, lahko opišemo zgodovinski starocerkvenoslovanski (levo) in današnji položaj tako:

Po generativni slovnici obstaja v vsakem stavku t. i. pozicija 'complementizer' (C), tudi tedaj, kadar v stavku ta pozicija ni izpolnjena s podrednim veznikom.¹⁶ Pravimo, da je stavek kot celota projekcija C-ja s stavkom kot argumentom. »Pravi« stavek se nahaja v IP (inflectional phrase), kjer vse besede dobijo svoje skladenjske znake (npr. sklon). Včasih je potrebno, kot na primer pri našem problemu, da se ena konstituenta premakne v SpecC (*raising* ali *move-a* v generativni terminologiji).

V starocerkvenoslovščini (primer levo) lahko opišemo *же* tudi kot členek. To pomeni, da *же* (pri tej analizi) ni v poziciji C-ja. V primeru oziralnih zaimkov *и же*, *его же* ... analiza tega nesamostojnega *же* kot členska ni mogoča, če nam kot skladenjski model služi generativni formalizem. *Же* lahko analiziramo kot besedotvorni morfem — v tem primeru sam po sebi ni beseda — ali pa kot C — v tem primeru kot veznik. Ker obstaja tudi samostojni *же*, se zdi ustrezna klasifikacija *же* kot veznika.¹⁷

¹⁵ Tako že Breznik, 1916: 105.

¹⁶ Glej npr. Stechow-Sternfeld, 1988.

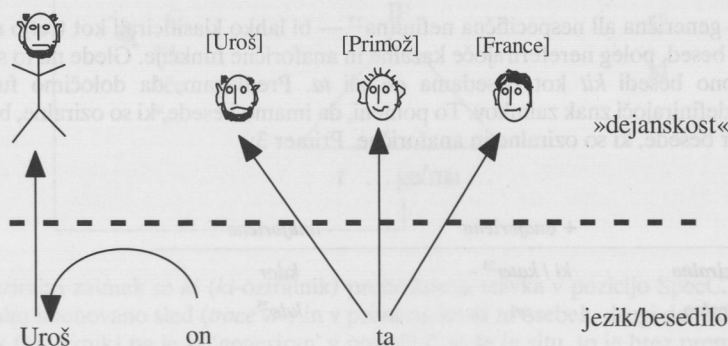
¹⁷ O *же* kot členu in vezniku v ruščini glej Dippong, 1996.

Z omenjenim premikom konstituente ne izgubijo svojega statusa kot stavčni členi, *kdor* ostane osebek, *komur* predmet, *kakršen* prilastek in tako naprej. Istočasno so besede zaradi *-r* tudi vezniške. Zdi se, da se *-r* še nahaja v poziciji C-ja.¹⁸ Za našo razlago pa je bistvena njihova dodatna vezniška funkcija, ki predstavlja »oziralnost« (»konjunkcionalnost«, »povezujočnost«) teh oziralnih besed.

2.2 Nekaj misli, zakaj *kdor* ni zaimek

Besedna vrsta zaimkov obsega razred besed, ki se (razen osebnih zaimkov) glede na tip sklanjatev vedejo enako. Seveda so v tem v morfološkem smislu zaimki podobni tudi samostalnikom ali pridevnikom, kar pomeni, da ta znak ne zadostuje za razmejitev zaimkov od samostalnika in pridevnika. Istočasno se zaimki bistveno razlikujejo po semantičnih (referencialnih) in besedilotvornih lastnostih. V naslednjem koraku si bomo ogledali *kdo* in *kdor* — položaj s *kaj* in *kar* je žal bolj kompleksen — kot samostalnika in ne kot samostalniška zaimka.¹⁹ Za to navajam dva argumenta.

Nesporno je, da zaimki nimajo lastnega pomena, ampak dobijo konkretni pomen v konkretnem položaju iz situacijskega konteksta ali sobesedila. Kaj pomeni ali na koga kažeta *on*, *ta*, ni odvisno od besed *on*, *ta*, ampak od situacije. Zaimek ne referira, ampak deiktčno (kazalno) — v situacijskem — ali anaforično — v besedilnem kontekstu — kaže na nekoga ali nekaj. Primer 1:

Deiktčnost zaimkov je omejena na kazalne zaimke. Zato lahko opredelimo kot bistveni definirajoči znak zaimkov, da so anaforični:²⁰ zaimek kaže na samostalnik, zaimek nadomešča ime.

V primerjavi s tem ima *kdor* svoj lastni pomen. *Kdor* pomeni »VSAK ČLOVEK, KI²¹ (ima lastnosti/dela/ ...) x«, ali »TISTI ČLOVEK, KI (ima lastnosti/dela/ ...) x«. To pomeni, da ima *kdor*

¹⁸ Mislim, da so *kdor*, *kakršen*, *kadar* itn. danes vsak zase ena beseda in ne dve (sinhrono *kdo+r; *kakšen+r, *kdaj+r ...), kar pomeni, da se samo zdi, da se *-r* nahaja v poziciji C-ja. Pozicija je prazna in je ne moremo izpolniti z veznikom tipa *da*, *če* Oziralni zaimki *kdor*, *kadar* ... se vedejo popolnoma enako kot *ki/kater-*, ki je edina oziralna beseda brez *-r*. Izključitev veznika ni splošno (v vseh jezikih) potrebna, je pa pogosta. Glej npr. pogovorno nemško: »Mir ist egal, gegen wen daß ich spiele.« — Dobesedno: »Vseeno mi je, proti komu da igram.«

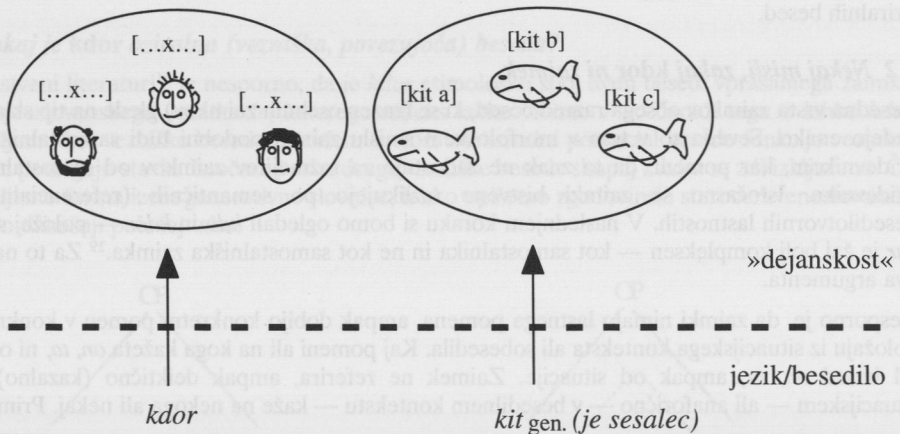
Odvisno od variante generativne slovnice bi bilo tudi mogoče misliti, da se *-r* nahaja dejansko v poziciji C-ja, kar pomeni, da bi bil spoj *kdo z -r* v eno besedo skladenjski (podoben spoju glagola in njegovih finitnih znakov) in ne morfološki proces kot npr. izpeljava prislova iz pridevnika. Vendar ta opis sinhrono ni prepričljiv. Prav tako v slovenščini ni potrebno, da bi pozicija C-ja v oziralnih konstrukcijah imela veznik, gl. konstrukcijo s *kater-*.

¹⁹ Podobno lahko kot samostalniške obravnavamo posamostaljene zaimke. Pridevniški zaimki ostajajo le *kakršen*, *kolikršen* in prilastkov homonim zaimka *kater-* (*čigar*).

²⁰ Ali kataforični, kar pa v našem kontekstu ni bistveno.

²¹ Velike tiskane črke mi služijo tu za označevanje pomena; glede na to so *kdor* in »vsak/tisti, ki« sinonimi ali kvazisinonimi s pomenom VSAK ČLOVEK, KI.

referenco, kakor jo imajo samostalniki v nasprotju z zaimki. Slovenski *kdor* ima nespecifično nefinitno ali generično referenco, kakor imajo lahko samostalniki nespecifično nefinitno ali generično referenco (*Kit je sesalec*). Primer 2:

Ta tip reference — generična ali nespecifična nefinitna²² — bi lahko klasificirali kot tretjo možno funkcijo zaimkovih besed, poleg nereferirajoče kazalne in anaforične funkcije. Glede na to se *kdor* obnaša bolj podobno besedi *kit* kot besedama *on* ali *ta*. Predlagam, da določimo funkcijo anaforičnosti²³ kot definirajoči znak zaimkov. To pomeni, da imamo besede, ki so oziralne, besede, ki so anaforične, ter besede, ki so oziralne in anaforične. Primer 3:

	+ anaforično	- anaforično
+ oziralno	ki / kater ²⁴ -	kdor
- oziralno	on	kdo ²⁵

Moja ugotovitev je, da je *kdor* samostalnik, ki ima lastnost oziralnosti.²⁶

3 Status besede *ki* in njena paradigma

3.1 Zakaj *ki* lahko klasificiramo kot oziralni zaimek in kot veznik in zakaj je oboje pravilno?

V velikem delu znanstvene literature je *ki* klasificiran kot oziralni zaimek.²⁷ *Ki* pa lahko klasificiramo tudi kot veznik.²⁸ Mislim, da sta obe mnenji sinhrono pravilni — odvisno od slovnične teorije in od razdelitve pristojnosti med morfologijo in skladnjo v slovnični teoriji. *Ki* je bil zaimek

²² Lyons, 1980: 187–210.

²³ Kar zadeva funkcijo kazalnosti kazalnih zaimkov, je ta ontološko primarna, sistemsko pa zgolj sekundarna.

²⁴ Govorimo samo o oziralnem zaimku. Vprašalni ali poljubnostni *kater-* se vedeta drugače.

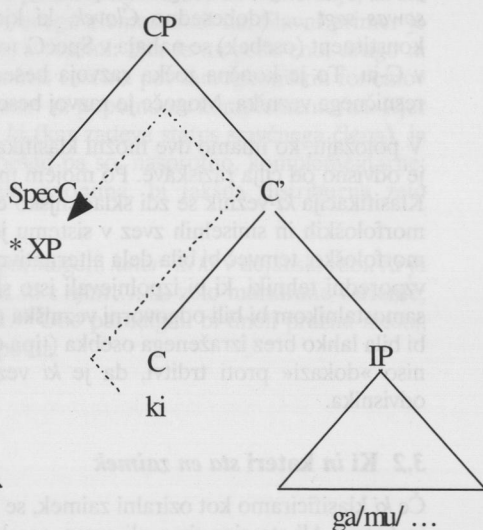
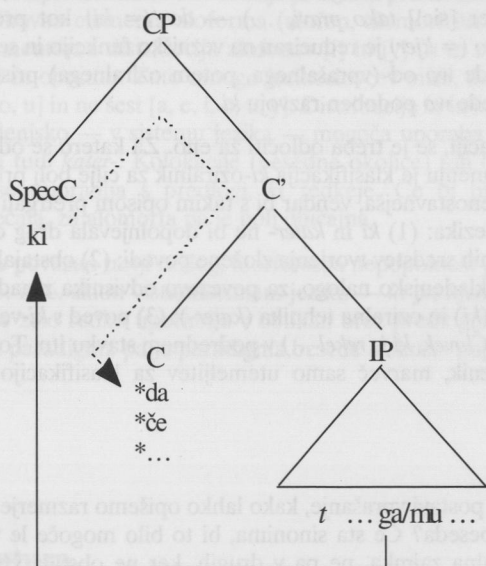
²⁵ V primeru *kdo* bi bila argumentacija podobna. Mislim, da je pojem vprašalni zaimek *contradictio in adiecto*. *Kdo* ne sprašuje po imenu (v besedilu), ampak po osebi v stvarnosti, tj. referira na neznani (in mogoče neobstajajoči) del stvarnosti. Beseda ali kaže anaforično na drugo besedo ali pa sprašuje po čem v stvarnosti, ne more pa delati obojega hkrati.

do 19. stoletja in zdi se zelo verjetno, da bomo v 21. ali 22. stoletju imeli ponovno samo eno znanstveno klasifikacijo — klasifikacijo *ki* kot veznika. Danes se zdi, da sta sprejemljiva oba opisa. Kateri opis izberemo, je manj odvisno od jezikovnih podatkov in bolj od teoretičnih premišljanj, v nasprotju s preteklim in možnim prihodnjim položajem.

V formalizmu generativne slovnice bi bil opis *ki* kot oziralnega zaimka in kot veznika tak:

ki = oziralni zaimek

ki = (podredni) veznik

Kot oziralni zaimek se *ki* (*ki*-oziralnik) premakne iz stavka v pozicijo SpecC, pri tem pa pusti in situ tako imenovano sled (*trace* »t«) in v primeru, ko *ki* ni osebek, drugi del zaimka *ga*, *mu* itn. Kot veznik (*ki*-veznik) pa je *ki* 'generiran' v poziciji C-ja še in situ, to je brez premika. V tem primeru so *ga*, *mu* ... običajni stavčni členi in stavek je običajni podredni stavek z običajnim veznikom. Tehnika tvorjenja povedi je ista kot v povedi (4)²⁹ *Če bo deževalo, piknik odpade*. Stavki s *ki* niso več oziralni odvisniki. Generativni formalizem nam ne daje jasnih znakov za to, kateri od zgornjih opisov je ustrežnejši. *Ki*-oziralnik se zdi odgovoren za to, da nimamo veznika v poziciji C-ja: * ... *ki da/ki če/ki čeprav* ... (= ..., [*ki*]_{SpecC} [*da/če/čeprav*, ...]_C ...), medtem ko se *ki*-veznik zdi odgovoren za to, da nimamo možnosti premika konstituentov iz IP v položaj SpecC: * ... *človek, ga ki sem videl* ... (= ... [*ga*]_{SpecC} [*ki*]_C ...). To pomeni, da ne moremo določiti, katera pozicija — C

²⁶ Kar zadeva terminologijo, je položaj bolj jasen kot v dejanskosti. Oziralni prislovi se lahko uporabljajo tudi anaforično: *V tistem mestu, kjer smo videli ...*, tvorjenka *kjerkoli* pa ne (Dippong, 1999). Položaj z *kdor* je nedvoumen, pri drugih oziralnih besedah pa obstajajo primeri, v katerih neanaforične oziralne besede lahko nastopajo anaforično.

²⁷ Breznik, 1916: 105; Svane, 1958: 64; Toporišič, 1976: 279; Bajec, 1971: 181; Povodnik, 1993: 149; Derbyshire, 1993: 52; Žagar, 1994: 248.

²⁸ Besedo *ki* najdemo klasificirano kot vezniško besedo. Zato, ker v okviru našega modela nimamo besedne vrste vezniška beseda (glej op. 8), *ga* je šele treba klasificirati kot člana ene ali druge besedne vrste z vezniško funkcijo. Klasifikacija *ki* kot oziralnega zaimka ni vprašljiva, kot predloga pa bi bila absurdna. Zanimivo bi bilo raziskati, ali je možnost klasifikacije *ki* kot veznika ali ne. Mislim, da je.

²⁹ Glej zgoraj str. 268.

ali SpecC — je prazna in katera je napolnjena s *ki*. To pomeni tudi, da sta v tej teoriji oba opisa možna.³⁰

Kako se razvija proces od *ki*-oziralnika do *ki*-veznika, lahko opazujemo na primeru nemškega *wo*. V standardnem nemškem jeziku se *wo* lahko uporablja kot oziralni zaimek *kjer*: *In jener Stadt, wo wir uns sahen.* (= *V* (tistem) mestu, kjer smo se videli.) — *wo* se nahaja v SpecC. Kajpada se v pogovornem jeziku pogosto sliši tudi *Der Mann, wo sowas sagt, ...* (dobesedno *človek, kjer tako pravi, ...*) — *wo* dobi v SpecC funkcijo »splošnega oziralnega zaimka«. V nižjem pogovornem jeziku in narečjih ter žargonsko pri nogometaših iz Stuttgarta se lahko sliši tudi *Der Mann, der wo sowas sagt ...* (dobesedno *Človek, ki kjer [sic!] tako pravi, ...*) — *der* (= *ki*) kot premikani konstituent (osebek) se nahaja v SpecC, *wo* (= *kjer*) je reduciran na vezniško funkcijo in se nahaja v C-ju. To je končna točka razvoja besede *wo* od (vprašalnega, potem oziralnega) prislova do resničnega veznika. Mogoče je razvoj besede *wo* podoben razvoju *ki*.

V položaju, ko imamo dve možni klasifikaciji, se je treba odločiti za eno. Za katero se odločimo, je odvisno od cilja raziskave. Po mojem mnenju je klasifikacija *ki*-oziralnik za cilje bolj prikladna. Klasifikacija *ki*-veznik se zdi skladenjsko enostavnejša, vendar bi s takim opisom pretrgali mnogo morfoloških in smiselnih zvez v sistemu jezika: (1) *ki* in *kater-* ne bi dopolnjevala drug drugega morfološko, temveč bi bila dela alternativnih sredstev tvorjenja zložene povedi; (2) obstajali bi dve vzporedni tehniki, ki bi izpolnjevali isto skladenjsko nalogo, za povezavo odvisnika z nadrednim samostalnikom bi bili odgovorni vezniška (*ki*) in oziralna tehnika (*kater-*); (3) poved s *ki*-veznikom bi bila lahko brez izraženega osebk (tipa *Človek, ki je rekel ...*) v podrednem stavku itn. To seveda niso »dokazi« proti trditvi, da je *ki* veznik, marveč samo utemeljitev za klasifikacijo *ki* kot odvisnika.

3.2 Ki in kateri sta en zaimek

Če *ki* klasificiramo kot oziralni zaimek, se postavi vprašanje, kako lahko opišemo razmerje med *ki* in *kater-*. Ali sta sinonima ali samo ena beseda? Če sta sinonima, bi to bilo mogoče le v enem pomenu, namreč kot samostalniška oziralna zaimka, ne pa v drugih, ker ne obstaja vprašalni, poljubnostni itn. *ki*. Če predlog o sinonimnosti ni prepričljiv, kateri razlogi potemtakem govorijo za to, da obe obliki pripadata istemu zaimku? Vidim najmanj tri, ki jih bom v nadaljevanju predstavil.

(1) Tendencia slovanskih jezikov, da uporabljajo dve obliki zaimkov, kratko in polno/dolgo.

(2) Kvazikomplementarna distribucija in kolokacija *ki* in *kater-*.

(3) Nepopolnost morfoloških paradigem besed *kater-* in *ki* v dejanski rabi.³¹

V slovanskih jezikih je zelo običajno, da obstajata dve obliki enega zaimka, kratka in polna ali dolga. V slovenščini imamo npr. *njega/ga, sebe/se* itn. Zakaj ne bi bilo mogoče, da je *ki* kratka oblika *kater-*?³² Možni ugovor bi bil, da so oblike *ga, se ...* klitične, medtem ko *ki* ni. Nesporno drži prva trditev, medtem ko je, kar zadeva drugo, položaj bolj zapleten.³³ Ena možnih razlag bi lahko bila,

³⁰ To ni pomanjkljivost teorije, temveč zgolj odsev jezikovne stvarnosti. Medtem ko je prvi opis *še vedno* pravilen, je drugi že pravilen. Oba opisa sta opisa dejanskih besed in njunih rab. O problemu obstoja dveh opisov za eno besedo ali konstrukcijo v istem času gl. Lightfoot, 1988.

³¹ Zdi se, da je prva razlaga v nasprotju z drugo in tretjo. Ali gre pri tem za dve zvrsti (kratka in polna) ene besede ali pa za paradigmo ene besede, v kateri supletivno nastopata obliki dveh etimološko različnih besed? Mislim, da proces združevanja v eno besedo še ni končan.

³² Etimološko, seveda, *ki* in *kater-* nista neposredno sorodna. Če hočemo videti obe obliki kot polno in kratko obliko ene besede, to pomeni, da sta diahrono sovpadli v eno besedo. Razlaga za to, da sta sovpadli kot kratka in polna oblika, je morebiti, da še obstaja možnost dvojnosti oblik zaimkove besede.

³³ Toporišič (1976: 535) navaja seznam naslonk. V tem seznamu manjka beseda *ki*, vendar obstaja kategorija vezniških besed. Iz dejstva, da so oziralni zaimki vezniške besede, še ne sledi, da so klitične. Tudi *kater-* je oziralni zaimek, a ni naslonka. Zame ostaja odprto vprašanje, ali je (po Toporišiču in slovenskih slovnica) *ki* klitičen ali ne.

da je *ki* klitičen, a v nasprotju s klitičnimi zaimki tipa *ga*, *se* itn. — ki so proklitični ali enklitični — samo proklitičen. Proklitičnost je v slovanskih jezikih redkejša, a obstaja.³⁴ Moja teza bi bila, da je *ki* proklitičen glede na stavek (tj. naslanja se na prvo naglašeno besedo v stavku). V generativnem okviru bi ta teza izgledala takole: *ki* (in tudi oziralni *kater-*) se premika »navzgor«, kjer postane *ki* proklitičen v t. i. 'fonetični obliki povedi' (*phonetic form*) k prvi besedi stavka zaradi fonetično praznega veznika.³⁵ Jasno je, da je oziralnik zmeraj na prvem mestu v stavku, ne ve pa se, *zakaj* je tako. Teza proklitike bi to utegnila razložiti.³⁶

Pojem komplementarne distribucije je iz časa praške šole pomembna metoda za odkrivanje, ali sta dva jezikovna elementa aloforma (alofon, alomorf itn.) enega elementa ali ne. Slavni primer je komplementarna distribucija alofonov [i] in [y] (и in ъ) v ruščini: kjer je mogoče eno, drugo ni mogoče in obratno. Zato mnogo jezikoslovcev misli, da ima ruščina pet samoglasniških fonemov [a, e, i, o, u] in ne šest [a, e, i, o, u, y]. Distribucija *ki* in *kater-* ni popolnoma komplementarna. Kjer je je skladenjsko — v sistemu jezika — mogoča uporaba *ki* (kar zadeva status stavčnega člena), je mogoča tudi *kater-*. Kolokacije (besedne okolice) teh besed pa so, nasprotno, komplementarne: *kater-* se uporablja s predlogi, *ki* redkeje. Če bi bila sinonima, bi takšna distribucija zelo presenečala, za alomorfa pa je bolj običajna.

S tem je povezan tretji razlog, morfološka nepopolnost paradigem *kater-* in *ki* v dejanski rabi. *Ki* je zgubil 5. in 6. sklon v standardnem jeziku — *ki pri njem*, *ki z njim* ... so zelo markirane variante; *kater-* se zelo redko uporablja v oblikah brez predlogov.³⁷ Obe paradigmi bi imeli prazna mesta, kot ena paradigma pa je paradigma besede *ki/kater-* popolna.

Literatura

Bajec A., Kolarič R., Rupel M. (1971). Slovenska slovnica. Ljubljana.

Berkeley Linguistic Society (1984). Proceedings of the Tenth Annual Meeting. Parasession on Subordination. Berkeley.

Breznik A. (1916). Slovenska slovnica. Celovec.

Derbyshire W. W. (1993). A Basic Reference Grammar of Slovene. Columbus, Ohio.

Dippong H. (1996). Zur Problematik kleiner Wortarten: Das Beispiel *že*. Welt der Slaven XLI. 28–61.

Dippong H. (1999). Slovenisch »-koli« im Kontext der Relativpronomen und der relativischen Subordination. Linguistische Beiträge zur Slavistik aus Deutschland und Österreich. Referate des VII. JungslavistInnen-Treffen in Blaubeuren 1998. München 1999. 53–86.

Downing B. T. (1978). Some Universals of Relative Clause Structure. Universals of Human Language. Vol. 4. Stanford. 375–418.

³⁴ Toporišič: (1976, 535): »Sicer je naslonski niz lahko enklitičen, tj. se naslanja na prehodno (...), ali pa je proklitičen, tj. se naslanja na nasledno naglašeno besedo (...).

³⁵ Fonetično prazne prvine so zelo pogoste v generativni slovnici, zato to ne bi bilo nič posebnega.

³⁶ Tega ne smatram za dokončno tezo, vsekakor pa se mi zdi, da je potrebno ponovno preveriti vprašanje, ali je *ki* klitičen ali ne.

³⁷ Glej npr. Povodnik, 1993a: 149 (v glavi o pridevniških oziralnih zaimkih): »Zaimek *kateri* rabimo le s predlogom.«

- Lehmann C. (1984). Der Relativsatz. Typologie seiner Strukturen — Theorie seiner Funktionen — Kompendium seiner Grammatik. Tübingen.
- Lehmann C. (1995). Relativsätze. Syntax. An International Handbook of Contemporary Research. Volume 2. Berlin. 1199–1216.
- Lehmann V., Dippong H. (1998). Arbeitspapiere des DFG-Projektes »Anwendungsorientierte Syntax Russisch«. Hamburg.
- Lightfoot D. (1988). Syntactic Change. Linguistics. The Cambridge Survey, Vol. I. 303–323.
- Lyons J. (1980). Semantik. München.
- Mel'čuk I. A. (1988). Dependency Syntax. State University of New York Press. Albany N.Y.
- Povodnik P. M. (1993a). Oblikoslovje. Priročnik z vajami. Ljubljana.
- Povodnik P. M. (1993b). Skladnja. Priročnik z vajami. Ljubljana.
- Stechow A., Sternefeld W. (1988). Bausteine syntaktischen Wissens. Ein Lehrbuch der generativen Grammatik. Opladen.
- Svane G. (1958). Grammatik der slowenischen Schriftsprache. Kopenhagen.
- Toporišič J. (1976). Slovenska slovnica. Maribor.
- Weiss D. (1983). Indefinite, definite und generische Referenz. Slavistische Linguistik 1982. Referate des 8. Konstanzer Slavistischen Arbeitstreffens. München. 229–261.
- Žagar F. (1994). Slovenska slovnica in jezikovna vadbica. Maribor.

Horst Dippong

UDK 811.163.6'367.626

SUMMARY

THE TECHNIQUE OF THE RELATIVE RELATION AND
RELATIVE PRONOUNS

The article deals with the syntactic model for description of the relative technique. It has been developed within a variety of dependency syntax. Two possible techniques of forming sentences that can be used arbitrarily are presented: (a) lexical, and (b) conjunctive and prepositional.

The model is applied to the system of relative pronouns in Slovene. Slovene has an interesting set of relative words — autosemantic words capable of combining with others — but a single relative pronoun, viz. *kater-* as a full form and *ki* (*ki ga*, *ki mu*, etc.) as a short variant. The author focuses on the word *ki*, which is in linguistic literature classified either as a relative pronoun or as a conjunction. In his view, both treatments are synchronically correct, depending on the grammatical model or the division of competence between morphology and syntax

in a grammatical model. Which option will be selected depends on the objective of research. Classifying *ki* as a conjunction appears syntactically simpler, but it would disrupt numerous morphological and logical relations in the language system: (1) *ki* and *kater-* would not be in a complementary morphological relation but would belong to two alternative means for complex sentence formation; (2) there would be two parallel techniques, the conjunctive *ki* and the relative *kater-*, that would perform the same syntactic function, viz. linking a subordinate clause to a superordinate noun; (3) a sentence with the conjunction *ki* could be without an expressed subject (of the type *Človek, ki je rekel ...*) in the subordinate clause, etc.